

DİN EĞİTİMİNDE SEMBOL OKURYAZARLIĞI

SYMBOL LITERACY IN RELIGIOUS EDUCATION

MEHMET SU

DR., KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ, İLAHİYAT FAKÜLTESİ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DR., KİLİS 7 DECEMBER UNIVERSITY, FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES
KİLİS, TÜRKİYE

mhmtsu@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-9037-8901>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1340903>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
10 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Accepted
21 Aralık / December 2023

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Su, Mehmet, "Din Eğitiminde Sembol Okuryazarlığı [Symbol Literacy in Religious Education]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 10/2 [Aralık/ December 2023]: 393-415.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdersisi@kilis.edu.tr

DİN EĞİTİMİNDE SEMBOL OKURYAZARLIĞI

Öz

Sembol, genellikle soyut düşünceleri veya kavramları temsil etmek için kullanılan bir işaret veya görsel ögedir. Semboller, iletişimde anlamı iletmek, mesajın anlaşılmasını sağlamak veya bir mesajı daha etkili bir şekilde iletmek amacıyla kullanılır. Dil, matematik, sanat, kültür, bilim, din ve daha pek çok alanda semboller önemli bir rol oynar. Gündelik hayatta sıklıkla çeşitli görsel, işitsel ya da literal sembolere şahit oluruz. Çoğu zaman toplum ve insanlar tarafından şekillendirilen bu semboller, gizli ve derin anlamları ve fikirleri iletmek için kullanıldığı gibi karmaşık fikirleri ve duyguları ifade etmek için de kullanılmaktadır. Semboller, kültürel ve toplumsal bağlamlara göre değişebilir. Örneğin, bir sembol bir topluluk içinde önemli bir anlam taşıyabilirken, başka bir topluluk için aynı sembol farklı bir anlam ifade edebilir. Hayatın çeşitli alanlarında sanatta, mimaride, edebiyatta sembolik anlatımlara rastlamak mümkündür. Sembolik anlatımın güçlü olduğu alanlardan biri de din alanıdır. Dinin kendine özgü yapısı, dinî tecrübenin dilin formları üzerinden ifadesini zorlaştırmaktadır. Özü itibarıyla metafizik alana dâhil olan dinî olguların insanlar tarafından tam olarak kavranamaması, ya da dinlerin inananlarında farklı duygular meydana getirme arzusu, doğada var olan bir takım imgelerin, şekillerin, renklerin, sayıların vb., dinî olguları anlatmanın birer aracı olarak kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu semboller, aidiyetleri pekiştirirken, insanların anlam dünyalarını da şekillendirmektedir. Dinî ritüeller, sanat eserleri, dinî metinler sembollerle doludur. Bu yüzden din okuryazarlığı bir şekilde dinî sembollerle de ilgili olmak durumundadır. Farkında olursa da olunmasa da semboller anlam dünyamızı şekillendirmektedir. Bireyin sahip olduğu inancın sembolik dili hakkında farkındalık sahibi olması kadar diğer dinî inançların sembolleri konusunda bilgili olması günümüz dünyasında önemli bir yeterlilik olarak görülmektedir. Sembollerin anlam dünyasına dâhil olmak ve onları anlayabilmek için çeşitli eğitsel stratejilere ihtiyaç vardır. Bu çerçevede sembollerin ustaca kavranması ve yorumlanması için önerilen eğitim stratejilerinden biri sembol okuryazarlığıdır. Sembol okuryazarlığı, sembollerin anlamını kavrama, yorumlama ve kullanma yeteneğidir. Eğitimin diğer alanlarında olduğu gibi din eğitimi alanında da çocukların dinin sembolik repertuarı hakkında bilinçli olmaları beklenmektedir. Zira görsellik ve sanal dünya hiç olmadığı kadar hayatımızın içindedir. Reklamlar, sinema filmleri, müzik videoları çeşitli dinî sembolleri kullanarak bireyi etkilemektedir. Din eğitiminde sembol okuryazarlığını, dinî sembollerin anlamının farkına varma ve yorumlama becerisi olarak ifade etmek mümkündür. Dinî sembolere çeşitli alanlarda rastlamak mümkündür. Din eğitiminde sembol okuryazarlığı bağlamında kullanılacak kaynaklardan biri temel dinî metinler ve dinî gelenekte meydana getirilen eserlerdir. Çocuklar hem dinî metinlerdeki anlatıların hem de kültürel gelenekteki anlatıların sembolik arka planı hakkında iç görü sahibi olarak, farklı insanların farklı duygu ve düşünce tarzlarına sahip olduğunu ve diğer insanların kendilerinden farklı inançlara sahip olabileceğini kavradıkları için kişisel düzeyde gelişebilirler. Ayrıca kendi inançlarının temelini oluşturan öğretilerin hangi semboller ve hikâyeler üzerinden şekillendiği kavranmış olurlar. Sembol okuryazarlığının gerçekleştirilme yollarından biri de müzelerde, saraylarda veya camilerde bulunan sanatın kullanılmasıdır. Bu etkinliklerde bir sanat eseri seçilir ve gözlem, ön bilgilerin inşası ve kullanımı, rol oynama ve hayal gücünü içeren çeşitli stratejiler aracılığıyla incelenebilir. Din eğitiminde sembol okuryazarlığı yaklaşımı, toplumun ritüellerini ve ibadetleri de ele alır. Zira toplumun devamını sağlayan birçoğu artık sıradan hale gelmiş davranışı dinî veya örfi arka plana sahip sembollerle doludur. Yine birçok ibadet şekli esasen semboliktir. Son olarak din eğitiminde sembol okuryazarlığı farklı inançların dinî sembollerinin anlaşılmasında da işlevseldir. Farklı dinler ve inanç sistemleri arasında sembolik ifadelerde

farklılıklar olabilir. Sembol okuryazarlığı, farklı dinlerin sembolik dilini anlamayı ve inançların karşılaştırılmasını kolaylaştırır. Böylelikle, dinler arasında ortak noktaları ve farklılıkları anlamak mümkün olur. Bu araştırmanın temel problemi yukarıda genel çerçevesine değinilen sembol okuryazarlığı çerçevesinde ele alınan yaklaşımı ilgili literatür üzerinden tartışarak din eğitimi açısından çıkarımlarda bulunmaktadır. Araştırma doküman incelemesi desenine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Dinî Gelişim, Manevi Gelişim, Sembol Okuryazarlığı, Din Dili

SYMBOL LITERACY IN RELIGIOUS EDUCATION

Abstract

A symbol is a sign or visual element, usually used to represent abstract ideas or concepts. Symbols are used in communication to convey meaning, to ensure that a message is understood or to convey a message more effectively. Symbols play an important role in language, mathematics, art, culture, science, religion and many other fields. In everyday life, we often witness various visual, auditory or literal symbols. It is possible to come across symbolic expressions in art, architecture and literature in various areas of life. One of the areas where symbolic expression is strong is the field of religion. The unique structure of religion makes it difficult to express religious experience through the forms of language. The fact that religious phenomena, which are essentially metaphysical, cannot be fully comprehended by people, or the desire of religions to create different emotions in their believers, has led to the use of certain images, shapes, colors, numbers, etc. existing in nature as a means of explaining religious phenomena. While these symbols reinforce belonging, they also shape people's worlds of meaning. Religious rituals, works of art and religious texts are full of symbols. Therefore, religious literacy has to be somehow related to religious symbols. Whether we are aware of it or not, symbols shape our world of meaning. Being aware of the symbolic language of one's faith as well as being knowledgeable about the symbols of other religious beliefs is seen as an important competence in today's world. Various educational strategies are needed to be included in the meaning world of symbols and to be able to understand them. In this framework, one of the educational strategies recommended for skillful comprehension and interpretation of symbols is symbol literacy. Symbol literacy is the ability to comprehend, interpret and use the meaning of symbols. In religious education, symbol literacy can be defined as the ability to recognize and interpret the meaning of religious symbols. Religious symbols can be found in various fields. One of the sources that can be used in the context of symbol literacy in religious education is basic religious texts and works created in religious tradition. By gaining insight into the symbolic background of both the narratives in religious texts and the narratives in the cultural tradition, children can develop on a personal level as they understand that different people have different feelings and ways of thinking and that other people may have different beliefs than themselves. They also come to understand the symbols and stories through which the teachings that form the basis of their own beliefs are shaped. One of how symbol literacy can be realized is through the use of art found in museums, palaces or mosques. In these activities, a work of art is selected and can be studied through a variety of strategies including observation, construction and use of prior knowledge, role-playing and imagination. The symbol literacy approach to religious education also addresses the rituals and worship of the community. This is because many of the now commonplace behaviours that ensure the continuation of society are full of symbols with religious or customary backgrounds. Again, many

forms of worship are essentially symbolic. Finally, symbol literacy in religious education is also functional in understanding the religious symbols of different faiths. There may be differences in symbolic expressions between different religions and belief systems. Symbol literacy facilitates understanding the symbolic language of different religions and facilitates the comparison of beliefs. In this way, it is possible to understand the commonalities and differences between religions. The main problem of this research is to make inferences in terms of religious education by discussing the approach taken within the framework of symbol literacy, the general framework of which is mentioned above, through the relevant literature. The research was conducted based on a document analysis design.

Keywords: Religious Education, Religious Development, Spiritual Development, Symbol Literacy, Religious Language.

GİRİŞ

Okuryazarlık, zaman içerisinde okuma ve yazma temel becerilerine sahip olmayı içeren bir kavram olmaktan çıkarak bunları da içine alan ama daha sofistike becerileri de gerektiren bir kavrama dönüşmüştür. Yeni teoriler okuryazarlığın günlük yaşamla ilgili dinleme, konuşma, okuma, okuduğunu anlama ve yazma becerilerini içeren etkileşimli bir süreç olduğunu ve bu bileşenlerin aynı anda ve etkileşimli olarak hareket ettiğini göstermektedir.¹ Buna dayalı olarak günümüzde bu kavram hemen her alanda o alanın temel becerilerine sahip olmayı, karşılaşılan durumları doğru anlamayı ifade eden bir içeriğe bürünmüştür. Medya okuryazarlığı, bilgisayar okuryazarlığı, sanat okuryazarlığı, ahlak okuryazarlığı, din okuryazarlığı gibi kavramlaştırmalar söz konusu alanın yeterliliklerine gönderme yapan okuryazarlık türlerinden bazılarıdır. Sembol okuryazarlığı bu geniş literatüre eklenmeye namzet yeni bir kavram gibi görünmektedir. Henüz yeni bir kavramsallaştırma olmakla birlikte konusu itibarıyla köklü bir geçmişe sahip olan sembollerin dünyası oldukça geniş bir literatürden beslenmektedir. Sanattan mimariye, edebiyattan mitolojiye, müzikten dinî literatüre kadar oldukça geniş bir alanda sembolere rastlamak mümkündür.

Gerçekliğin inşası ve yorumlanmasıyla yakından bağlantılı oldukları için sembollerin gücü küçümsenmemelidir.² İnsanlar, aktarılmakta olan anlamın bilinçli olarak farkında olmasalar da görsellere, anlatılara ve ritüellere gömülü

¹ Diane Lea Ryndak vd., "Literacy before and after Inclusion in General Education Settings: A Case Study", *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps* 24/1 (01 Mart 1999), 5-22; Pat Miranda, "He's Not Really a Reader...: Perspectives on Supporting Literacy Development in Individuals with Autism", *Topics in Language Disorders* 23/4 (2003), 271-282.

² Turan Koç, *Din Dili* (İz Yayıncılık, 1998), 96.

semboller, gerçekliği anlama şeklimizi biçimlendirmeye devam etmektedir.³ Birçoğu başlangıçta amaçlanandan farklı şekillere ve anlamlara bürünmesine rağmen sembolik anlamın hayatımızı şekillendirici yönü önemini korumaktadır. Sevgi, hakkaniyet, adalet, güzellik ve sonsuzluk, insanoğlunun algıladığı ve deneyimlediği ancak elle tutulamayan gerçekliğin birer parçasıdır. Bu ve benzeri kavramların bilgisine erişmek için görsel sanatlar da dâhil olmak üzere kültürel eserlerde, edebi anlatılarda, dilde ve dinî ritüellerde bulunabilen sembolik bir dilden yararlanırız. Bu sembolik dil aracılığıyla daha geniş bir gerçekliği algılar ve inşa ederiz.⁴ Sembollerin kültür aracılığıyla somutlaştırıldığı göz önüne alındığında, sembollerini anlama, yapılandırma ve okuma yeteneği, esas olarak durumsal öğrenme yoluyla kişinin başkalarıyla etkileşimleri yoluyla gerçekleşir.⁵ Din eğitimi bu gerçeklik üzerinden inşa edilecek sembol okuryazarlığı yaklaşımı öğrencilerin çeşitli dinî sembollerle etkileşimine dayalı olmayı gerektirmekle birlikte, öğrencilerin bunlar üzerinde düşünmesine, konuşmasına bağlı olmayı içermelidir.

Bu çalışma sembol okuryazarlığı kavramsallaştırmasını ilgili literatür üzerinden tartışmayı ve din eğitimi açısından çıkarımlarda bulunmayı amaçlamaktadır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinde sıkça kullanılan doküman incelemesi desenine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede araştırmanın ilgili olduğu literatür taranmış, ortaya çıkan yaklaşım ve tartışmalara yer verilerek derinlemesine analiz edilmiştir. Din eğitimi sembollerini konu edinen araştırmalar daha çok dinî metinlerdeki sembolik anlatılara ve bunların anlam inşasındaki rolüne odaklanmaktadır.⁶ Örneğin Şahin'in araştırması din eğitimi sembolik anlatım yöntemi ile ilgilidir ve dinî metinlerdeki sembolik anlatımın din eğitimi uygulamalarında nasıl kullanılabileceğine ilişkindir.⁷ İlgili ulusal literatür göz önüne alındığında dinî sembollerin bir okuryazarlık ilişkisi bağlamında ele alındığı herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Öte yandan bazı uluslararası araştırmalarda çocuğun din eğitimi tamamlayıcı bir unsur olarak özellikle dinî sembollerin ustaca yorumlanması ve bu konuda bir kavrayışa ulaşabilmesi için çocuklara sembol okuryazarlığı becerisi kazandırmanın öneminden bahsedilmektedir.⁸

³ Gellel, "Towards a Symbol Literacy Approach in The Education of Children", *International Journal of Children's Spirituality* 23 (2018), 113.

⁴ Galip Atasagun, "Sembol ve Sembolizm", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (01 Ağustos 1997), 381.

⁵ Gellel, "Towards a Symbol Literacy Approach in The Education of Children", 110.

⁶ İsmail Güllük, "Karakter İnşasında Dini Sembol ve Karakterlerin Rolü: Kabe Örneği", *Ekev Akademi Dergisi*, (2016); Fatih Menderes Bilgili, "Kur'an'da Geçen Hayvan Sembollerinin Deneysel ve Formel Kaynak Açısından Din Eğitimi Bağlamında Kısa Bir Değerlendirmesi", *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 7/54 (2020), 1442-1453.

⁷ Şahin, Abdullah, *Din Öğretiminde Sembolik Anlatım Yöntemi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁸ Adrian Gellel, "Nurturing Spirituality Through Symbol Literacy in Religious Education", *Journal of*

Bu çalışmalarda dinî mekânlarda, mabetlerde, saraylarda bulunan çeşitli görsel ve sembollerin gösterilmesi ve bunlar üzerinde yapılacak konuşmalara vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte edebi anlatılarda ve ritüellerde gömülü olan sembolik anlamların keşfi ve yorumlanmasına yönelik pedagojik yaklaşımların desteklenmesinin çocuğun din okuryazarlığına ve manevi gelişimine katkı sağlayacağı ileri sürülmektedir.⁹ Bu çalışma söz konusu çerçevede ortaya konan ‘sembol okuryazarlığı’ yaklaşımının din eğitiminde ve çocuğun manevi gelişimine muhtemel katkılarına odaklanmaktadır. Söz konusu çalışmalarda ileri sürülen temel yaklaşımların ülkemiz din eğitimi için anlamı bazı örnekler üzerinden ele alınacaktır.

1. SEMBOL OKURYAZARLIĞI

Sembol, genellikle soyut düşünceleri veya kavramları temsil etmek için kullanılan bir işaret veya görsel öğedir. Semboller, iletişimde anlamı iletmek, anlaşılmasını sağlamak veya bir mesajı daha etkili bir şekilde iletmek amacıyla kullanılır.¹⁰ Dil, matematik, sanat, kültür, bilim, din ve daha pek çok alanda semboller önemli bir rol oynar. Gündelik hayatta sıklıkla çeşitli görsel, literal, işitsel sembolere şahit oluruz. Çoğu zaman içerisinde toplum ve insanlar tarafından şekillendirilen bu semboller, gizli ve derin anlamları ve fikirleri iletmek için kullanıldığı gibi karmaşık fikirleri ve duyguları ifade etmek için de kullanılmaktadır.¹¹ Semboller, kültürel ve toplumsal bağlamlara göre değişebilir. Örneğin ay, İslam kültüründe önemli bir boldür ve İslam takviminin şekillenmesinde, Ramazan ayında orucun başlamasını belirlemede önemli işleve ve sembolik değere sahipken, Antik Roma mitolojisinde ay, birçok tanrıça ile ilişkilendirilmiştir. Ya da eğer kişi içeriden biriyse, sembol ve ritüellerin duygu ve etkisini gerçek olarak deneyimler; eğer bir yabancı ise, bunlara dâhil olan bireylerin kültürünü nasıl şekillendirdiğini ve hatta ritüelin gerçekte gerçekleştirmesi amaçlanan şeyi gerçekleştirip gerçekleştirmediğini daha iyi değerlendirebilir.¹² Örneğin ilkel bir topluluğun geleneksel dansı, o toplum için birliği, kimliği ve tarihlerini yansıtabiliyorken aynı dans, dışarıdan bakan için egzotik, ilginç veya sanatsal bir ifade olarak algılanabilir. Diğer taraftan semboller zaman içerisinde ilk ortaya çıktıkları zamanki anlamından uzaklaşabilir, farklı şeyleri simgeleyebilir ya da sembolize ettiği

---

Religious Education, (2010); Natalie Lombardi Calleja, “Silence and Observation in Early Childhood Education. The Pedagogical Basis As a Symbol Literacy Approach (2018)”.

⁹ Gellel, “Nurturing Spirituality Through Symbol Literacy in Religious Education”, 46.

¹⁰ Luca König, “Literary Symbolism: Concept and Function”, *Semantic Scholar* 21/9 (2019), 522.

¹¹ König, “Literary Symbolism”, 516.

¹² Bernard Cooke - Gary Macy, *Christian Symbol and Ritual: An Introduction* (Oxford University Press, 2005), 20.

anlam genişleyebilir veya daralabilir.¹³ Her durumda semboller insanların yaşamlarını etkilemeye devam etmektedir.

Sembollerin anlam dünyasına dâhil olmak ve onları anlayabilmek için çeşitli eğitsel stratejilere ihtiyaç vardır.¹⁴ Bu çerçevede sembollerin ustaca kavranması ve yorumlanması için önerilen eğitim stratejilerinden biri sembol okuryazarlığıdır. Sembol okuryazarlığı, sembollerin anlamını anlama, yorumlama ve kullanma yeteneğidir.¹⁵ Semboller, görsel veya yazılı semboller gibi çeşitli biçimlerde olabilir ve iletişimde anlam ifade etmek için kullanılırlar. Sembol okuryazarlığı, sembollerin ardındaki derin anlamı kavrayabilme, sembollerin farklı bağlamlarda nasıl kullanıldığını anlama ve sembollerin iletişimde nasıl etkili bir şekilde kullanılacağını bilmeyi içermektedir.¹⁶ Sembol okuryazarlığı, günümüzde özellikle görsel medyanın yaygın olduğu bir dönemde önemli bir beceri haline gelmiştir. İnternet, sinema filmleri, reklamlar, logolar, grafikler, haritalar ve diğer görsel öğeler gibi birçok alanda semboller yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle sembol okuryazarlığı, iletişimin daha iyi kurulmasına ve etkili kullanılmasına yardımcı olabilir. Günümüzde sadece metin tabanlı iletişim değil, görsel ve sembolik iletişim de önem kazanmıştır. İnsanlar, sembollerle kodlanmış bilgileri anlama yeteneğine sahip olmalıdır. Örneğin, trafik işaretleri, harita sembolleri, emoji ve logolar gibi semboller günlük yaşamımızda sıkça karşılaştığımız örneklerdir. Sembol okuryazarlığı aynı zamanda kültürel ve sosyal bağlamlarda da önemli bir rol oynar.¹⁷ Farklı kültürlerde semboller farklı anlamlar taşıyabilir ve sembol okuryazarlığı, bu farklılıkları anlamak ve duyarlı olmak için de gereklidir.

Sembol okuryazarlığı, birkaç farklı okuryazarlık becerileriyle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Bunlardan biri görsel okuryazarlıktır. Görsel okuryazarlık, resimler, grafikler, fotoğraflar ve diğer görsel mesajları anlama yeteneğini ifade eder.¹⁸ Sembol okuryazarlığı, görsel okuryazarlığın bir parçasıdır, çünkü semboller sıkça görsel bir dilin önemli bir bileşeni olarak kullanılır. Bir diğeri medya okuryazarlığıdır. Medya okuryazarlığı, çeşitli medya araçlarıyla iletilen mesajları anlama, değerlendirme ve medya içeriğiyle etkileşimde

¹³ Harold Bayley - Paul Tice, *The Lost Language of Symbolism Volume One* (Escondido, CA: Book Tree, 2000), 3.

¹⁴ Bkz. Gellel, "Nurturing Spirituality Through Symbol Literacy in Religious Education".

¹⁵ Tina Detheridge, *Literacy Through Symbols, Second Edition: Improving Access for Children and Adults* (London: Routledge, 2002), 22.

¹⁶ Rani Tiwari, "Literary Symbolism: Concept and Function", *Perception Publishing* 21/9 (2019), 516.

¹⁷ Howard Gardner - Dennie Wolf, "Waves and Streams of Symbolization: Notes on the Development of Symbolic Capacities in Young Children", *The Acquisition of Symbolic Skills*, ed. Don Rogers - John A. Sloboda (Boston, MA: Springer US, 1983), 25.

¹⁸ Belgin Tanriverdi - Özlem Apak, "Görsel Okuryazarlık Üzerine Bir İçerik Analizi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 26/1 (01 Nisan 2013), 269.

bulunma yeteneğini ifade eder.¹⁹ Medya, genellikle semboller ve diğer görsel unsurlar aracılığıyla iletişim kurar, bu nedenle sembol okuryazarlığı, medya okuryazarlığı içinde önemli bir rol oynar. Sembol okuryazarlığıyla ilişkili bir diğer alan dijital okuryazarlıktır. Dijital okuryazarlık, bilgisayar, internet ve dijital teknoloji araçlarıyla etkileşimde bulunma ve bu teknolojileri anlama yeteneğini ifade eder.²⁰ İnternet, emoji, ikonlar, etiketler ve diğer semboller aracılığıyla iletişimi kolaylaştırır, bu da sembol okuryazarlığının internet okuryazarlığıyla yakından ilişkili olduğunu gösterir. Dijital platformlarda sıkça semboller kullanılır, bu nedenle sembol okuryazarlığı, dijital okuryazarlığın bir parçasıdır. Bu okuryazarlık becerileri arasındaki ilişkiler, modern iletişim ortamında sembollerin ve görsel unsurların önemini vurgulamaktadır. İnsanlar, çeşitli sembollerle karşılaştıklarında bu becerilere dayanarak bilgiyi anlama ve etkileşimde bulunma yeteneğine sahip olmalıdır.

2. DİNDE SEMBOLİK ANLATIM

Sembolik olanın özünde, görünür somut gerçekliği aşmamıza ve somut gerçeklikle eşzamanlı olarak “paralel bir gerçeklik” hissetmemize ve/veya yaratmamıza izin veren yetenek vardır. Başka bir deyişle semboller, temsil ettikleri şeyin yerine geçen, onun tasavvuruyla bütünleşen vasıtalarlardır.²¹ Bu “paralel gerçeklik”, yaşanan gerçekliği yorumlamak ve ona bir düzen ve bir amaç atfetmek için gereklidir. İnsanların kim olduklarının farkına varabilmeleri ve fiziksel olmayan gerçekliği idrak edebilmeleri, anlam bulup inşa edebilmeleri, insanlar, doğa ve doğaüstü ile olan bağlarını güçlendirebilmeleri ve kozmosa düzen getirebilmeleri semboller aracılığıyla mümkün olur.²² Özü itibarıyla metafizik alana dâhil olan dinî olguların insanlar tarafından tam olarak kavranamaması, ya da dinlerin inananlarında farklı duygular meydana getirme arzusu, doğada var olan bir takım imgelerin, şekillerin, renklerin, sayıların vb. dinî olguları anlatmanın birer aracı olarak kullanılmasını beraberinde getirmiştir.²³ Bu semboller, aidiyetleri pekiştirirken, insanların anlam dünyalarını da şekillendirmektedir.

Semboller insandaki bütünlük arayışına cevap verir. İnsanın en temel deneyimlerinden ve farkındalığından biri, yetersizlik duygusu ve nihayetinde sonluluk ve ölüm gerçeğinin idrak edilmesiyle şekillenen sınırlı doğasıyla karşılaşmasıdır. Sınırlılık bilincinin ikinci bir biçimi, dünyadaki hiçbir de-

¹⁹ Sibel Karaduman, “Yeni Medya Okuryazarlığı: Yeni Beceriler/Olanaklar/Riskler”, *Erciyes İletişim Dergisi* 6/1 (21 Ocak 2019), 686.

²⁰ Yavuz Silik - Fatih Aydın, “Dijital Okuryazarlık ve Teknoloji Okuryazarlığı: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/4 (28 Aralık 2021), 18.

²¹ Koç, *Din Dili*, 97.

²² Gellel, “Towards a Symbol Literacy Approach in The Education of Children”, 111.

²³ Sadık Kılıç, “Sembolün Gücü ve İslam’da Semboller”, *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (2013), 10.

neyimin tamamıyla mükemmel olmadığını algılamamızdan gelir. Böylelikle, örneğin her şeyi kuşatan bir adalet anlayışının olmadığını veya hiçbir şekilde bütünlüyci bir güzellik deneyimine sahip olamayacağımızın farkına varırız. İnsan adalet konusunda sonuçlar çıkarabilir, ancak durumların çok karmaşık olduğunun ve bu gerçeklikte tam bir adalete ulaşamayacağının da farkındadır. İnsanlar yaşanan gerçeklikteki anlam bütünlüğünü semboller aracılığıyla yakalayabilmektedir.²⁴ Bu noktada dinî geleneklerin semboller üzerinden sunduğu anlam dünyası insandaki eksiklik duygusunu giderebilecek olanaklar sağlar. Özgürlük, yaşam ve ölüm, ahiret, adalet gibi kavramlar etrafında meydana gelen anlatım şekli gündelik hayatta bütünüyle cevaplanamayacak sorulara bütüncül bir bakış kazandırmaya yardımcı olur. Dinî semboller, yalnızca doğrudan bir anlam oluşturma kaynağı ya da manevi gerçekliğe erişmenin bir aracı değil, aynı zamanda içinde yaşadığımız gerçekliği ve çerçeveleri de değiştirecek güce sahiptir. İçinde yaşadığımız dünya sadece maddi gerçekliklerden oluşmaz, binlerce yıl boyunca yaratılan kavram ve sembollerle doludur.²⁵ Bu konuda din, ‘nihai olanı’, hayatımızı etkileyen manevi dinamikleri ve kendileriyle iyi bir hayat yaşamayı arzuladığımız erdemleri anlamak ve kavramsallaştırmak için araçlar sunmuştur. Bu nedenle din, insanlığın hafızasının ve anlamının anlatılarda, ritüellerde, sembollerde ve inançlarda somutlaştığı nesiller arası bir ansiklopediye eşitlenebilir.²⁶

Dinlerde sembolik anlatım oldukça belirgindir ve soyut bir karaktere sahiptir. Soyut semboller renkler, şekiller, sayılar ve bayraklar dâhil olmak üzere birçok biçimde olabilir. Örneğin Budizm’de, renk sembolizmi çoğunlukla mandalalarda ve yantralarda, Tibet Budizminde ise tangkalarda tasvir edilir. Her rengin meditasyon için kendi manevi anlamı vardır ve aynı zamanda Buda ile ilişkilidir. Öte yandan, Hıristiyanlıkta renkler meditasyon yapmak için kullanılmaz, ancak kıyafetler ve mumlar gibi belirli bir anlamı sembolize etmek için tören süslemelerine verilir. İslam’da ise renkler bir renk imgesi olmaktan öte, Kur’an’ın vermek istediği mesajın taşıyıcısı olmuştur.²⁷ Bu bağlamda en fazla siyah ve beyaz imgeleri kullanılır ve “yüzleri beyaz oldu” ya da “yüzleri siyah oldu” şeklinde bir terkipte ifadesini bulur.²⁸ Sayıların da dinî geleneklerde çeşitli anlamların sembolü olarak kullanıldığına rastlanılmaktadır. Örneğin Yahudi geleneğinde yedi kollu şamdan, Tanrı’nın

²⁴ Galip Atasagun, “Sembol ve Sembolizm”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (01 Ağustos 1997), 381.

²⁵ Roy A. Rappaport, *Ritual and Religion in the Making of Humanity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 47.

²⁶ Gellel, “Nurturing Spirituality Through Symbol Literacy in Religious Education”, 47.

²⁷ Soner Gündüzöz, “Kuran’da Renklerin Büyülü Gücü”, *Ekev Akademi Dergisi*, 7/16 (Yaz 2003), 78.

²⁸ Kur’an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el- Ali İmran, 3/106-107; el- Nahl, 16/58; el- Zümer, 39/60; el- Zuhuf, 43/17.

varlığını sembolize etmekle birlikte, evrenin yedi günde yaratılışını, haftanın günlerini ve yedi kıtayı sembolize ettiğine inanılır.²⁹ İslam geleneğinde sayı sembolizmi ile ilgili geniş bir literatür vardır. Bir, yedi ve kırk sayıları sembolik anlamı zengin olan sayılardır. *Bir* sayısı Allah'ı sembolize eder ve Arap alfabesinin ilk harfi *elif* bir şeklindedir ve ebce hesabına göre bir sayısına denk gelmektedir. Bu nedenle elif vahdeti, her şeyin ilki olan Allah'ı temsil eder. Kur'an'da yedi sayısının 22 ayette geçtiği; söz konusu ayetlerde yedi sayısının çoğunlukla yedi kat gök³⁰ imajıyla birlikte ele alındığı görülmektedir. Kur'an'da yedi sayısının bulunduğu diğer³¹ ayetler ve konular ise şunlardır. Yedi yol³², cehennem yedi kapısı,³³ yedi gün oruç,³⁴ yedi başak,³⁵ yedi inek,³⁶ yedi yıl,³⁷ tekrarlanan yedi ayet,³⁸ mağara uyuyanları,³⁹ yedi deniz ve yedi gece.⁴⁰ Ayrıca hacda Kâbe'nin etrafında yedi defa dönme, Kur'an'ın yedi kıraatle okunması diğer örneklerdir. Kırk sayısı diğer en çok kullanılan sayıdır. Kırk yaş kemal yaşıdır.⁴¹ Kırk yaşında peygamberlik verilmiş, Müslümanlardan malının kırkta birinden zekât vermeleri istenmiştir.

Dinî geleneklerde geometrik şekillerin veya gök cisimlerinin sembol olarak kullanıldığına dair örnekler de vardır. Geometrik şekillerin birbirine bütünleştirilmesi veya yan yana konulması ile yeni semboller yaratılmış ve insanların gerçekliğe erişmeleri için yeni bir anlam kazanmıştır. Hıristiyan dinî geleneğinde kutsallık atfedilen haç sembolü bunun bir örneğidir. Dikey çizgi İsa Mesih'in bedenini simgelerken, O'nun ellerini simgeleyen daha kısa yatay çizgi onun üstüne bindirilmiş, böylece Hıristiyan geleneğinde simgesel bir anlam taşır hale gelmiştir. Buna göre yatay çizgi tek başına yeryüzündeki insanları, dikey çizgi ise Tanrı'nın mesajını temsil eder. Dolayısıyla iki çizginin üst üste bindirilmesi, Tanrı'nın insanlar üzerindeki kurtuluşunu temsil eder.⁴² Yahudi geleneğindeki Davut yıldızı geometrik sembollerin bir diğer örneğidir. Hz. Davut'un kalkanını simgeleyen bu iki üçgenli şekil, aynı zamanda Tanrı'nın koruyuculuğunun ve Yahudi toplumunun evrensel bir

²⁹ Sevda Önal Kılıç, "Yedi Sayısının Kültürel Arka planı Çerçevesinde Garîbnâme Mesnevisi'nin Yedinci Bölümü Üzerine Bir İnceleme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş veli Araştırma Dergisi*, (2018), 115.

³⁰ "Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Kur'an Meali", Bakara 29, İsrâ 44, Müminun 86, Fussilet 12, Talak 12, Mülk 3, Nuh 15, Nebe 12.

³¹ el- Hakka 69/7.

³² el- Müminun 23/17.

³³ el- Hicr 15/44.

³⁴ el- Bakara 2/196.

³⁵ el- Bakara 2/261; el- Yusuf 12/2.

³⁶ el- Yusuf 12/43.

³⁷ el- Yusuf 12/47-48.

³⁸ el- Hicr 15/87.

³⁹ el- Kehf 18/22.

⁴⁰ el- Lokman 31/27.

⁴¹ el- Ahkâf 46/15.

⁴² Calleja, "Silence and Observation in Early Childhood Education", 42.

simgesidir. İslam geleneğinde ise *hılal* Müslümanları temsil eden bir sembole dönüşmüştür. Hılal'in bir sembol olması özellikle Haçlı seferleriyle birlikte yaygınlık kazanmıştır.⁴³

Her dinî gelenekte ibadet şekilleri vardır ve bu ibadetlerin şekilsel formları çoğunlukla sembolik anlamlar yüküldür. Örneğin namazın kılınış şekli, haccın eda edilişi esnasında yapılanlar, kurban kesmek, orucun anlamı ve yapılışı tamamen semboliktir ve gerisinde başka manalara işaret eder.⁴⁴ İslam'ın temel karakteristik yapısına ve sembolik arka planına vakıf olmadan bunları anlayabilmek çok zordur. Ya da sosyal hayatta çeşitli şekillerde görülen hem sembolik anlamı olan hem de bir takım pratik amaçları yerine getirmeyi hedefleyen sembollere de rastlamak mümkündür. Örneğin ezan Müslümanları namaza çağıran bir vasıta, aynı zamanda İslam'ın önemli bir semboldür. Benzer bir örnek Hristiyan kiliselerindeki çan sesidir. Ya da başörtüsü Müslüman kadının kimliğinin önemli bir parçası ve İslam'ın sembollerindedir. Yahudilerin taktığı kipa hem dini bir ritüelin parçası aynı zamanda Yahudiliğin değer verdiği bir semboldür.

3. DİN EĞİTİMİNDE SEMBOL OKURYAZARLIĞI

Semboller ve özellikle dil, büyük ölçüde dünyayı organize etme şeklimizi belirler. Dahası, sembol ve dil doğası gereği toplumsaldır. İnsanlar dil ve semboller tarafından şekillendirilmiş bir dünyaya doğar; aslında bu dünya dil ve sembol tarafından yaratılmıştır.⁴⁵ Çocuklar, bu sembolleri ve dili anlamaları için eğitim süreçlerinden geçmektedir. Kültürlerinin etraflarında yarattığı dünyada başarılı bir şekilde hareket edebilmeleri ve insanlarla başarılı bir şekilde iletişim kurabilmeleri buna bağlıdır. İsviçreli araştırmacı Jean Piaget'nin (1896–1980) yaptığı çalışmaların gösterdiği gibi, çocukların derinlik algısı gibi basit becerileri bile öğrenmeleri gerekir.⁴⁶ Günlük hayattaki birçok rutin ancak deneyim ve eğitimle öğrenilebilir. Çocuklar bunları otomatik olarak veya doğal olarak bilmezler, onlara öğretilmesi gerekir. Bu öğretimin çoğu deneyim yoluyla gerçekleşir. Yani başkalarının ritüeli gerçekleştirmesini izleyerek ve onları taklit ederek öğrenir. Bayrağı selamlamak, namazda secdeye gitmek, öğretmen konuşurken sınıfta (nispeten) sessizce oturmak gibi benzeri ritüeller başkalarından görerek ya da eğitim yoluyla öğrenilir.⁴⁷ Din eğitiminde sembol okuryazarlığı büyük ölçüde buna benzer deneyimlere bağlı olmak durumundadır. Örneğin namazın sembolik değerini

⁴³ TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Âlem*” (Erişim 18 Mayıs 2023).

⁴⁴ Muhammed Hamidullah, “İslam'da Sembolik Anlatım”, *Dilyanet Dergisi* 1/25 (1989), 12.

⁴⁵ Şahin, Abdullah, *Din Öğretiminde Sembolik Anlatım Yöntemi*, 54.

⁴⁶ Jean Piaget, *Çocuğun Gözüyle Dünya*, çev. İsmail Yerguz (Dost Kitabevi, 2023).

⁴⁷ Cooke - Macy, *Christian Symbol and Ritual*, 16.

deneyim yoluyla içselleştirebilir. Ya da Kâbe'nin bir Müslüman için anlamını en iyi şekilde buraya giderek, hacca dâhil olarak öğrenebilir.

Gellele⁴⁸ göre din eğitiminde sembol okuryazarlığı yaklaşımı, bireylerin bilgi ve bilgelik, bilmek, düşünmek ve varlık arasında bir denge bulmasına, zaman ve mekân ile dengeli ve sağlıklı bir ilişki sürdürmesine yardımcı olmayı amaçlar. Bu denge sayesinde, insan kendi gerçekliğini yorumlamak ve onunla tam olarak etkileşime geçmek için daha iyi bir konumda olacak ve aynı zamanda keşfetmek ve anlam yaratmak için “aşkın” düşüncesini de akıllarında tutacaklardır.⁴⁹ Ayrıca insan, çevresiyle her etkileşim kurduğunda, “sembollerin, metaforların ve kavramların dili” ile sembolik dağarcıklarını genişletmektedir.⁵⁰ Bu nedenle sembol okuryazarlığı yaklaşımı, çocukların repertuvarının zenginleşmesine ve metaforik akıl yürütme becerisinin kazandırılmasına katkı sağlar. Sembolik repertuvarın kasıt ise metaforların ve kavramların dilini kullanan hikâyeler, mitolojiler, görsel sanatlar, müzik ve şiir ile birlikte medyada karşılaşılan sembolik dilin farkında olmaktır.⁵¹ Sembol okuryazarlığının din eğitimi programlarına dâhil edilmesinin sadece dinî gerçekleri öğretme aracı olarak hizmet etmeyeceği, her şeyden önce anlamın kapılarını açma, maneviyata erişim sağlama potansiyeline sahip olduğu ileri sürülmektedir.⁵²

Çağlar boyunca insanlar, çoğu belirli kültürel bağlamlara veya inanç sistemlerine bağlı olan farklı semboller geliştirmiştir. Çocuklar, çoğu erişilmez hale gelen sembollerle dolu bir dünyaya girerler. Tıpkı insanlar arası iletişimde olduğu gibi, maneviyatın da ifade edilebilmesi için bir dile ihtiyaç vardır. Bu nedenle çocukların çeşitli sembolleri ve bunların anlamı nasıl oluşturduklarına dair ‘dilbilgisini’ öğrenmeleri gerekir.⁵³ Sembolik okuryazarlık yaklaşımı sadece sembolleri okumalarına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda anlamı ifade etmelerini ve daha derin bir gerçeklikle bağlantı kurmalarını sağlar ve fiziksel gerçekliği aşma yeteneklerini kolaylaştırır. Çünkü semboller ruhun, gerçekliğin farklı boyut ve unsurlarına tekabül eden yönlerini de açığa çıkarır ve ruhu inşa eder.⁵⁴

Günümüz eğitim anlayışının beraberinde getirmiş olduğu branşlaşma ve bilişsel düşünce yapısına önem verme yaklaşımı bu bağlamda ele alınması gereken başka bir konudur. Bilginin bilişsel yönüne ve öğrenmede verim-

⁴⁸ Gellele, “Towards a Symbol Literacy Approach in The Education of Children”, 14.

⁴⁹ Gellele, “Nurturing Spirituality Through Symbol Literacy in Religious Education”, 44.

⁵⁰ İsmail Güllük, “Karakter İnşasında Dini Sembol ve Karakterlerin Rolü: Kâbe Örneği”, *Ekev Akademi Dergisi*, 191.

⁵¹ Gellele, “Towards a Symbol Literacy Approach in The Education of Children”, 116.

⁵² Adrian Gellele, “Nurturing Spirituality Through Symbol Literacy in Religious Education”, *Journal of Religious Education*, (2010), 45.

⁵³ Gellele, Gellele, “Towards a Symbol Literacy Approach in The Education of Children”, 110.

⁵⁴ Koç, *Din Dili*, 99.

liliğin önemine daha fazla ağırlık verilmesinin yanı sıra, zamanla modern devlet okullaşmasının temelinde yer alan branşlaşma ve ayrışma, eğitim kurumlarında bilginin hiyerarşik adımlarla organize edilmesini ve bilginin parçalanmasını beraberinde getirmiştir.⁵⁵ Görünüşte zararsız olan bu yöntemin en pratik sonucu, gerçekliği bütüncül bir şekilde görmenin ve anlamının zorlaşması olmuştur. Bu, çocukların bilgeliğe erişmelerini, zengin bir anlam oluşturma sürecine katılmalarını ve böylece tam bir gerçeklik anlayışı edinmelerini zorlaştırmaktadır.⁵⁶ Bu durum, potansiyel olarak çocukların farkındalıklarını ve kendi kökleriyle ve başkalarıyla bağlantı kurmalarını, farklı nesillerin verdiği yanıtlara erişme ve bunları ifade etme yeteneklerini zayıflatmaktadır. Aynı şekilde, Batı'da en azından son dört yüzyıldır sürmekte olan bireycilik süreci, birey kavramımızı parçalamış ve küçültmüştür. Bu bakış açısında özerklik ve teklige önem verilirken, ilişkisellik kavramına çok az önem verilmektedir.⁵⁷ Semboller bu bütünlük algısını meydana getiren, gerçekliğin farklı boyutlarını tek bir objede ya da cümlede birleştiren simgelerdir. Bir sembol ele alınırken çok boyutlu disiplinler arası bir bakış gerekir.

Nasıl ki bir dili konuşabilmek için o dilin kelime ve dilbilgisini öğrenmek gerekiyorsa, öğrencilerin çeşitli sembolleri ve bir araya getirildiklerinde nasıl anlam oluşturduklarına dair "dilbilgisini" de öğrenmeleri gerekir.⁵⁸ Sembol okuryazarlığı, sadece çocukların sembolleri okumalarına yardımcı olmayı değil, aynı zamanda onların anlamı formüle etmelerini ve daha derin bir gerçeklikle bağlantı kurmalarını sağlamayı ve böylece fiziksel gerçekliği aşma yeteneklerini kolaylaştırmayı amaçlar. Dinin, derin manalar meydana getirmek, insanları etkilemek ve mesajını etkili bir şekilde iletmek için çeşitli anlatıları, sanatı, ritüelleri aracı kılarak karmaşık ve kapsamlı sembol sistemlerini kullandıkları göz önüne alındığında böyle bir yaklaşımın gerekliliği daha iyi anlaşılır.⁵⁹ Çocuklar çevrelerindeki çok sayıda sembolün tam olarak farkında olduklarında, insanlık, yaratılış ve Tanrı ile derinden bağlantı kurmak için bu sembolleri yeniden yorumlayabilecekler ve böylece bilgi anlam yapıcılar haline geleceklerdir.

Din eğitiminde sembol okuryazarlığı, dinî sembollerin anlamının farkına varma ve yorumlama becerisidir. Dinî gelenekler kendilerini semboller

⁵⁵ William Doll, "Complexity and the Culture of Curriculum", *Educational Philosophy and Theory* 40 (2008), 190-212; Stephen Triche - Douglas McKnight, "The quest for method: the legacy of Peter Ramus", *History of Education* 33/1 (2004), 39-54.

⁵⁶ Hüsnü Aydeniz, "Dini Semboller, Sembolün Anlam Kaybı ve Etkilerine Gelenekselci Bir Yaklaşım (Rene Guenon Örneği)", *Ekev Akademi dergisi*, 85.

⁵⁷ Gellel, "Towards a Symbol Literacy Approach in The Education of Children", 114.

⁵⁸ Gellel, "Towards a Symbol Literacy Approach in The Education of Children", 112.

⁵⁹ Güllük, "Karakter İnşasında Dini Sembol ve Karakterlerin Rolü: Kâbe Örneği", 191.

ve simgeler aracılığıyla ifade etmekte ve bunlarla iletişim kurmaktadır. Bu nedenle, din eğitimi alanında sembol okuryazarlığı önemli bir yetenek haline gelmiştir. Din eğitiminde sembol okuryazarlığını geliştirmek için neler yapılabilir? Oldukça geniş bir sembolik repertuvara sahip dinî gelenekleri semboller üzerinden nasıl okuyabiliriz? Sembol okuryazarlığının çocuğun dinî ve manevi gelişimine nasıl bir katkısı olabilir? Bu sorularla ilgili aşağıda başlıklar halinde çeşitli örnekler ve öneriler sunulmuştur. Her ne kadar din eğitimi yükseköğretimi de kapsayan geniş bir alanda verilse de aşağıdaki değerlendirme ve öneriler daha çok ilköğretim ve ortaöğretim bağlamında ele alınmalıdır. Özellikle de kültür konuları ele alınırken sembol okuryazarlığı daha işlevsel olabilir.

3.1. Dîni Metinlerin Yorumlanması

Din eğitimi genel olarak temel dinî kaynaklar etrafında şekillenir. Sembolik dilin en çok kullanıldığı alanların başında dinî metinler gelir. Çünkü temel dinî iddiaların çoğu duyularla algılanamayan gerçekliklerle ilgilidir. Buna karşılık, dilimiz duyularla algıladığımız sıradan nesnelere yola çıkar ve bu konuda son derece sınırlı imkânlarla sahiptir. Bu yüzden, genel olarak din dilinde önemli bir yere sahip olan mecazlar, meseller, modeller, kıssalar ve yerinde kullanılmış sembolik dilin Kur'an dilinde de önemli bir yeri vardır.⁶⁰ Diğer taraftan dîni gelenekte zamanla meydana gelen birçok edebi ve ilmi eser okurlarında çeşitli etkiler bırakmak amacıyla sembollerini kullanır. Yazarlar öykülerinde sembollerden yararlanırlar ve okurların bunları okuduklarında altta yatan bu simgelerle ilişki kurmasını ve öykünün derin anlamında kaybolmasını isterler. Aynı şey bir sanat eseri/resim için de söylenebilir çünkü aynı zamanda bir hikâyeyi de anlatır.⁶¹ Sembolik anlatımın en güçlü olduğu metinlerin başında Kur'an kıssaları gelir. Kıssalar Kur'an'ın mesajını aktarmak için oldukça sade, anlaşılır ve çeşitli sembollerini içerecek şekilde aktarılmıştır. Bu kıssalarda örneğin iyiliğin ve kötülüğün, adalet ile zulmün, haram ile helalin çeşitli semboller üzerinden aktarıldığı görülmektedir.⁶² Edebiyatımızın klasik eserlerinde de sembolik anlatıma çokça rastlanmaktadır. Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli mesajlarını daha etkili aktarabilmek adına sembolik anlatımı eserlerine çokça yansıtmıştır.

Dinî metinlerde semboller ve sembolik ifadeler sıkça kullanılır. Bu sembollerin anlaşılması, metinlerin doğru bir şekilde yorumlanmasına yardımcı

⁶⁰ Turan Koç, "Din Dili Olarak Kur'an Dili" (Kur'an Sempozyumu, Kur'an'ın Aydınlığına Doğru, Ankara: Fecr Yayınları, 1995), 284.

⁶¹ Calleja, "Silence and Observation in Early Childhood Education", 50

⁶² Yusuf Batar, "Kur'an Kıssalarının Bazı Eğitsel Özellikleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (03 Şubat 2017), 81-103.

olur. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'de yer alan mecazi ifadeler veya sembolik anlatımların doğru bir şekilde anlaşılması, metnin anlamının kavranmasını sağlar. Bu metinlerdeki çeşitli sembolik anlatımlar bireyin zihin dünyasının şekillenmesine, farklı durumların yorumlanmasına olanak sağlayabilir. Örneğin Kur'an sık sık kötülüğün sembolü olarak şeytandan bahseder. Ayrıca dinî literatürde şeytan, kötülük ve sebepleri, şeytanın insan üzerindeki etkisi ve gücü konusunda birçok detaya ulaşmak mümkündür. Çocuklarla bu konuda diyalog ortamı oluşturmak ve bunları bazı etkinliklerle desteklemek şeytan ve kötülük hakkında farkındalık oluşturmalarını sağlayabilir ve bu konudaki yanlış anlaşılmaları giderebilir. Hem dinî metinlerdeki anlatıların hem de kültürel gelenekteki anlatıların kullanılmasıyla çocuklar, farklı insanların farklı duyu ve düşünce tarzlarına sahip olduğunu ve diğer insanların kendilerinden farklı inançlara sahip olabileceğini kavradıkları için kişisel düzeyde gelişirler. Ayrıca kendi inançlarının temelini oluşturan öğretilerin hangi semboller ve hikâyeler üzerinden şekillendiği kavranmış olurlar.

3.2. Sanat ve Mimarinin Değerlendirilmesi

Görselliğin hüküm sürdüğü günümüzde, açık ya da gizli birçok görsel sembol kullanılmakta, bunlar aracılığıyla zihinler inşa edilmektedir. Dinî gelenekler mesajlarını metinler üzerinden verdiği gibi buna benzer görsel araçlarla da verebilmektedir. Görsel sanat eserleri dinî sembolizmin önemli araçlarıdır ve dinî gelenekte önemli bir yere sahiptir. Dinî gelenekler, sanat ve mimari aracılığıyla anlam inşa edebilmekte ve bunlar üzerinden kendini dışa vurabilmektedir. Örneğin, camilerde kullanılan geometrik desenler veya kiliselerdeki vitray pencereler sembolik anlamlar içerir. Medrese, saray, çeşme, türbe gibi yapılar, mimari özelliklerinin ötesinde sembolik mesajlarla yoğrulmuştur. "Örneğin cami, yalnızca namaz kılınıp ibadet edilen bir yer değil, kendisinde devamlı toplanılan bir mekândır. Cami aynı zamanda bir kıyam merkezi, istişare meclisi, yönetenlerle yönetilenlerin yüz yüze görüşüp dertleştikleri, hesaplaştıkları bir mahal, okul, kimsesizler yurdu, bir huzur evidir."⁶³ Sembol okuryazarlığı, bu ifadelerin anlaşılmasını ve dinî mesajların doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Bazılarına göre bu konudaki farkındalık düzeyinin artması hem görsel okuryazarlığı geliştirmekte hem de kişilerarası iletişimi kolaylaştırmaktadır.⁶⁴ Sembol okuryazarlığının gerçekleştirilme yollarından biri müzelerde, saraylarda veya camilerde bulunan sanatın kullanılmasıdır. Bu etkinliklerde bir sanat eseri seçilir ve gözlem,

⁶³ Temel Sağlam, "İslam Mimarisinin Sembolik Anlatıları Üzerine bir Deneme", *Uluslararası Disiplinler arası ve Kültürlerarası Sanat* 5/10 (31 Temmuz 2020), 251-279.

⁶⁴ Yılmaz, Melek Gökay, *Birleştirilmiş Sanat Eğitimi Yöntemine Göre İlköğretim II. Basamağında Sanat Eleştirisinin Uygulanması ve Sonuçları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998).

ön bilgilerin inşası ve kullanımı, rol oynama ve hayal gücünü içeren çeşitli stratejiler aracılığıyla incelenebilir.⁶⁵

Çocuklar sadece belirli resimlere ya da yapılara bakmakla kalmazlar, aynı zamanda bir dizi bilişsel aktivite aracılığıyla onları analiz ettikten sonra bu resimler onlar için sembolik bir kaynak haline gelmiş olur. Düşüncelerin görsel olarak sembolik ifadesinin farkında olmak, sembollerin nasıl geliştiği ve değiştiği, sanatçıların fikirleri nasıl bulduğu, fikirlerin nasıl değişikliğe uğradığı ve sanat eserlerinin izleyiciler tarafından nasıl yorumlandığını anlama konusunda bireyi daha yetkin bir konuma getirir.⁶⁶ Görsel sembollerini okuma becerisinin gelişmesi başka dinî formların farkına varma, anlamını kavrama, çözümleme, yorumlama gibi yeteneklerini geliştirir.⁶⁷ Ayrıca bireyin inancını görünür kılan bu sembollerin farkında olması ve onlardaki derin manalara nüfuz etmesi dinî bağlılıkların şekillenmesine katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan sinema ve görsel medya dinî sembollerin sıklıkla kullanıldığı mecralardır. Medya okuryazarlığı ile desteklenecek bir yaklaşımla buradaki sembolik anlatılar hakkında farkındalık sağlamak mümkündür. Buralarda kullanılan semboller üzerinden ve bir takım işitsel ve görsel imajlarla izleyici üzerinde önemli bir etki bıraktıkları göz önüne alındığında sinema ve görsel medyaya ayrı bir önem vermek gerekmektedir.

3.3. İbadet ve Ritüellerin Anlaşılması

Toplumsal ritüeller insanın günlük yaşamının bir parçasını oluşturur. Sembol okuryazarlığı yaklaşımı, toplumun ritüellerini de ele alır.⁶⁸ Zira toplumun devamını sağlayan birçoğu artık sıradan hale gelmiş davranış dinî veya örfi arka plana sahip sembollerle doludur. Bir düğün ya da cenaze merasimi, anma töreni, kutlama ve bayram günleri gelenek tarafından yapılandırılmış ritüelleri içerir. Aktif dinleme ve gözlem yoluyla öğrencilerin bunlara katılması, bunlar üzerinde konuşması çeşitli üst bilişsel becerinin gelişmesine olanak sağlar.⁶⁹ Bununla birlikte şekil ve içerik olarak tamamen dinî olan ritüeller de vardır. Örneğin Hristiyanlıkta yapılan istavroz çıkarma işareti gibi semboller, dinî pratiklerin bir parçasıdır. İslam dininin en temel ibadetleri neredeyse tamamen sembolik bir nitelik arz etmektedir.⁷⁰ Özellikle hac esnasında yapılan hemen hemen her şey semboliktir. Yine namaz ibadetinin yapılaş şekli, orucun eda edilmesinde Ramazan ayı boyunca Müs-

⁶⁵ Calleja, "Silence and Observation in Early Childhood Education", 49.

⁶⁶ Calleja, "Silence and Observation in Early Childhood Education", 49.

⁶⁷ Peter Felten, "Visual Literacy", *Change: The Magazine of Higher Learning* 40/6 (2008), 60-64.

⁶⁸ Calleja, "Silence and Observation in Early Childhood Education", 52

⁶⁹ Gellel, "Nurturing Spirituality Through Symbol Literacy in Religious Education".

⁷⁰ Hamidullah, "İslam'da Sembolik Anlatım".

lumanların ihtimam gösterdikleri birçok olgu sembolik bir özellik arz eder. Müslümanların hayatının en önemli parçası olan bu ibadetlerin yapılışındaki sembolik arka plan hakkında iç görü sahibi olmak için öğrencilerle çeşitli etkinlikler düzenlemek mümkündür. Bu çerçevede örneğin cami ziyaretleri, ibadetleri gözlemlene ya da aktif katılım sağlanabilir. Namaz, oruç, hac gibi ibadetleri yerine getiren insanların tecrübelerinden yararlanılabilir.

3.4. İnançların Karşılaştırılması

Farklı dinler ve inanç sistemleri arasında sembolik ifadelerde farklılıklar olabilir. Sembol okuryazarlığı, farklı dinlerin sembolik dilini anlamayı ve inançların karşılaştırılmasını kolaylaştırır. Böylelikle, dinler arasında ortak noktaları ve farklılıkları anlamak mümkün olur. Özellikle ortak bir geçmişe sahip olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin sembolik arka planını karşılaştırmak ve bunlardan çıkarımlarda bulunmak için sembol okuryazarlığı işlevsel olabilir. Peygamberler ve onlar üzerinden meydana getirilen imajlar, dinî ayin ve törenlerde kullanılan sembol ve ritüeller bu bağlamda ele alınabilecek hususlardır. Sembolik dilin anlaşılması konusundaki farkındalık, dinî gelenekler ve kültürler arasında önemli bir iletişim aracı olabilir.⁷¹ Sembol okuryazarlığı, dinî sembollerin toplumsal ve kültürel bağlamını anlamayı sağlar. Bu, dinî sembollerin kullanıldığı toplumlarda daha iyi iletişim ve anlayış geliştirmeye yardımcı olur.

Neticede sembol okuryazarlığı, din eğitiminde öğrencilerin dinî sembollerin dilini anlamalarına ve dinin sembolik ifadelerini daha derinlemesine kavramalarına yardımcı olur. Bu da öğrencilerin dinî metinleri, ritüelleri ve diğer dinî ifadeleri daha iyi anlamalarını sağlar ve dinî deneyimlerini zenginleştirir. Bu beceri, dinî bilginin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlar ve dinî iletişimde etkililiği artırır. Ayrıca, bireyin sembolik repertuarı ne kadar genişse, hayatı tam olarak yaşayabilme ve etkileşime girme olasılığının artacağına inanarak çocukların kültürel sermayesini artırmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte bütün yukarıdaki öğeleri de şekillendirebilen dinin sembolik dili hakkında öğrencileri yetkin hale getirmek din eğitimi için önemli bir görev olarak durmaktadır. Bu amaçla yapılacak çalışmalar ile metaforik ve analogik akıl yürütmenin yanı sıra üst bilişsel süreçler de dahil olmak üzere çeşitli bilişsel süreçleri teşvik etmek ve geliştirmek mümkündür.⁷² Sembol okuryazarlığı çocuğu daha derine inmeye, din ve toplum tarafından geliştirilen anlam oluşturma sürecini edinmeye veya farkına varmaya teşvik eder.

⁷¹ Hayreddin Kızıl, "Dinî Sembolizm Üzerine", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/20 (31 Ağustos 2018), 347.

⁷² Güllük, "Karakter İnşasında Dini Sembol ve Karakterlerin Rolü: Kâbe Örneği", 191.

Özetle din eğitiminde sembol okuryazarlığının önemli kazanımlarını şöyle sıralayabiliriz:

Sembollerin Tanınması: Sembol okuryazarlığı, öğrencilere dinin sembollerini tanıma becerisi kazandırır. Öğrenciler, dinî sembollerin ne olduğunu, nasıl görüldüğünü ve nasıl kullanıldığını anlamaya başlarlar. Örneğin, çeşitli dinlerde kullanılan semboller arasında haç, hilal, yıldız, mandala gibi semboller yer alır.

Sembollerin Anlamlandırılması: Sembol okuryazarlığı, öğrencilere sembollerin anlamlarını anlama becerisi kazandırır. Öğrenciler, sembollerin dinî metinlerde, ritüellerde veya dinî sanatta nasıl kullanıldığını ve bu sembollerin taşıdığı anlamları keşfetmeye başlarlar. Örneğin, haç sembolü Hristiyanlıkta kurtuluşu ve Tanrı'nın sevgisini temsil eder.

Sembollerin Yorumlanması: Sembol okuryazarlığı, öğrencilere sembollerin farklı yorumlarını ve anlamlarını anlama becerisi kazandırır. Öğrenciler, sembollerin dinî ve kültürel bağlamlarda nasıl yorumlandığını ve farklı yorumların nasıl olabileceğini keşfederler. Bu, öğrencilerin semboller üzerinde kendi düşüncelerini geliştirebilmelerini sağlar. Ayrıca sembol okuryazarlığı, öğrencilere dinî sembollerin nasıl kullanıldığını ve hangi amaçla kullanıldığını anlama becerisi kazandırır. Öğrenciler, sembollerin ibadetlerde, ritüellerde, dinî sanatta ve diğer dinî ifadelerde nasıl kullanıldığını ve bu kullanımın dinin anlam ve mesajlarını nasıl ilettiğini keşfederler.

Sembollerin Eleştirel Değerlendirilmesi: Sembol okuryazarlığı, öğrencilere sembollerin eleştirel bir şekilde değerlendirilme becerisi kazandırır. Öğrenciler, sembollerin kültürel, tarihsel, toplumsal ve politik bağlamlarını göz önünde bulundurarak sembollerin kullanımını eleştirel bir şekilde analiz edebilirler.

SONUÇ

Sembollerin anlam inşa edici yönü bugün birçok otorite tarafından kabul edilmektedir. Bu gerçekliğin farkında olan çeşitli yapılar ve platformalar sembollerin bu gücünden yararlanmaktadır. Sadece dinî gelenekler değil günümüzde hemen her alanda özellikle görsel medyada bunlara rastlamak mümkündür. Küreselleşme ve post-modernite, farklı sembol sistemlerinin yaygın olarak kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Sadece anlatılar ve sanat yoluyla değil, özellikle reklamlar ve eğlence endüstrisi aracılığıyla hayatımıza girmektedirler. Bir müzik videosu ya da sinema filmi izlerken çeşitli dinî geleneklerden ya da düşünce sistemlerinden sembollere rastlayabilmek mümkündür. Bunları kullanmadaki amaçlar farklı olmakla birlikte, bu semboller aracılığıyla izleyicilerde çeşitli duyguları harekete geçirmek,

bazı imajlar yaratarak düşünceleri kanalize etmek istedikleri açıktır. Günümüzde din eğitimi de dâhil eğitimin kendisi bu konularla ilgilenmek durumundadır. Zira görsellik ve sanal dünya hiç olmadığı kadar hayatımızın içindedir. Sembol okuryazarlığı yaklaşımı günümüz sanal dünyasının meydana getirdiği bu imajların fark edilmesinde ve doğru okunmasında önemli katkılar sağlayabilir.

Birçok dinî uygulama sembollerle örülüdür. Dinî törenler, bayramlar, ibadetler yâda günlük hayatta dinî simge olarak ifade edilen pek çok şey böyledir. Çoğu Müslümanın hayatının önemli bir parçası olmasına rağmen bunlardaki sembolik anlamların farkında olmadıkları görülmektedir. Neden öyle olduğu ile ilgili üzerinde düşünülmezsizin geleneksel olarak yapılan birçok dinî ritüelin bilinçli bir dindarlık için yeterli olduğu söylenemez. Böylesi bir dindarlık modeli de kabul görebilir ancak her dinî öğreti söylemleri ve sembolleriyle bir kimlik inşa etmeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden dinin kendisini ifade etmiş olduğu bu form hakkında bilgili ve bilinçli olmadıkça bu kimlik inşası tam olarak mümkün olamayabilir. Hayata dair bütüncül bir yaklaşım ortaya koymaya çalışan din, gerçekliğin kelimelere yansıtılması güç boyutlarını bir takım semboller aracılığıyla ortaya koyarak bireyi aklen ve manen şekillendirir. Din eğitimi örneğin Kâbe sembolü üzerinden hem dinî metinlerdeki ifadesi hem de dinî gelenekteki yeri ve bireyin çeşitli davranışları ile ilişkisel bir okuryazarlık yaklaşımı ortaya koyduğunda dinî sembollerin anlamı konusunda bireye yardımcı olabilir.

Sembol okuryazarlığı, öğrencilere dinî sembollerini anlama ve yorumlama yeteneği kazandırmak bakımından önemli bir işlev görebilir. Uygun yöntemlerle uygulandığında, öğrencilere dinî metinlerde, ritüellerde ve diğer dinî ifadelerde kullanılan sembollerin derin anlamının farkına varma becerisi kazandırır. Reklamlarda, medyada veya sokaklarda gördükleri sembollerin dinî bağlamını anlamak, öğrencilere günlük hayatta kullanılan sembolik ifadeleri değerlendirme yeteneklerini geliştirebilir. Öğrencilere dinî sanat eserlerini ve mimari yapıları anlama ve değerlendirme becerisi kazandırarak dinî sembollerin sanat ve mimari içinde nasıl kullanıldığını daha iyi anlama becerilerini geliştirmelerine olanak sağlar. Bununla birlikte sembol okuryazarlığı, dinî ritüellerin içerdiği sembollerin anlamını kavramak için de önemlidir. Öğrenciler, dinî ritüellerin sembolik boyutunu kavradıkça, bu ritüellerin daha derin anlamlarını ve amaçlarını anlayabilirler. Ayrıca öğrencilerin kendi dinî inançlarını semboller aracılığıyla ifade etmelerine yardımcı olabilir. Bu, öğrencilere dinî kimliklerini güçlendirmeleri için yeni bir imkân sağlar. Son olarak farklı dinî geleneklerden gelen insanlarla daha etkili bir şekilde iletişim kurma becerisi kazandırmada bu okuryazarlık

önemli bir işlev görebilir. Bireyler arasında dinî diyalog ve anlayışın artmasına katkıda bulunabilir.

Bununla birlikte sembol okuryazarlığının din eğitiminde uygulamalarında karşılaşılabileceği bazı zorluklar olabilir. Örneğin aynı sembol, farklı dinî gruplar veya mezhepler arasında farklı anlamlar taşıyabilir. Öğrencilerin bu farklı yorumları anlamaları ve kendi dinî bağlamı içinde bu sembollerin değerlendirmeleri öğrencileri zorlayabilir. Ya da dinî sembollerin ve metaforların anlamını anlamak, özellikle küçük yaştaki öğrenciler için karmaşık olabilir. Bazı dinî semboller zaman içinde anlam kaybına uğrayabilir veya yeni anlamlar kazanabilir. Bu durumda öğrenciler sembollerin tarihçesini ve zaman içinde nasıl dönüştüğünü bilmek zorundadır. Ayrıca dinî sembollerin anlamını tam olarak kavramak, genellikle interaktif ve pratik bir öğrenme süreci gerektirir. Bu durum, öğrencilere sembollerle etkileşimde bulunma fırsatı veren etkileşimli öğrenme yöntemleri ve pratik uygulamaların kullanılmasını gerektirebilir. Din eğitiminde sembollerin doğru bir şekilde anlatılması ve öğretilmesi de önemlidir. Öğretmenlerin sembollerle ilgili doğru bilgileri sağlaması, öğrencilere sembollerin anlamını doğru bir şekilde iletmek açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu zorluklara rağmen, sembol okuryazarlığı, din eğitiminde katılımcı ve etkili bir öğrenme deneyimi sağlamak için değerli bir araçtır. Öğretmenler, öğrencilere sembollerin dinî anlamlarını keşfetme ve anlama konusunda rehberlik ederek, dinî bağlamın derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunabilirler.

Son olarak din eğitiminde sembol okuryazarlığının nasıl geliştirilebileceğiyle ilgili bazı pratik öneriler şöyle olabilir:

1. Öğrenciler, dinî sembollerin çokça kullanıldığı mekânları ziyaret ederek veya dinî ritüelleri gözlemleyerek sembol okuryazarlıklarını geliştirebilirler. Bu tür alan çalışmaları, öğrencilere sembollerin pratikte nasıl kullanıldığını gösterir.

2. Öğrencilere dinî sembollerin anlamını ifade etmek için sanat ve el becerileri fırsatları sunulabilir. Örneğin, sembolik resimleme, sembol tasarımı veya dinî bir kavramı sembolle ifade etme gibi aktiviteler öğrencilere sembollerle yaratıcı bir şekilde çalışma imkânı tanır.

3. Sembol okuryazarlığını geliştirmek için etkileşimli aktiviteler düzenlenebilir. Öğrencilere sembollerle ilgili etkileşimli oyunlar, bulmacalar, grup tartışmaları veya proje tabanlı öğrenme fırsatları sağlanabilir.

4. Dinî sembollerin görsel olarak gösterildiği kitaplar, slayt gösterileri, video ve diğer görsel materyaller, öğrencilerin sembollerin anlamını daha iyi kavramalarına yardımcı olabilir.

5. Öğrencilere dinî sembollerle ilişkilendirilmiş hikâyeler anlatmak, sem-

ollerin pratikte nasıl kullanıldığını anlamalarına yardımcı olabilir. Hikâyeler, sembollerin dinî öğretilerle nasıl bağlantılı olduğunu gösterebilir.

6. Öğrencilere dinî metinleri sembolik düzeyde analiz etme becerisi kazandırılabilir. Dinî metinlerde geçen sembollerin anlamlarını çıkarmak, öğrencilere sembollerin dinî öğretilere nasıl entegre olduğunu anlamalarına yardımcı olabilir.

7. Öğrencilere günlük yaşamda karşılaştıkları dinî sembollerin anlamını çıkarmak için fırsatlar sağlanabilir. Örneğin, reklamlarda veya sokaklarda gördükleri sembolleri derste incelemek ve anlamaya çalışmak, sembol okuryazarlıklarını günlük hayatla ilişkilendirme fırsatı sunar.

KAYNAKÇA

- Atasagun, Galip. “Sembol ve Sembolizm”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7, Ağustos 1997.
- Aydeniz, Hüsnü. “Dini Semboller, Sembolün Anlam Kaybı ve Etkilerine Gelenekselci Bir Yaklaşım (Rene Guenon Örneği)”, *Ekev Akademi dergisi*, 15/48, 2011.
- Batar, Yusuf. “Kur’an Kıssalarının Bazı Eğitsel Özellikleri”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (03 Şubat 2017), 81-103.
- Bayley, Harold - Tice, Paul. *The Lost Language of Symbolism Volume One*. Escondido, CA: Book Tree, Illustrated edition, 2000.
- Bilgili, Fatih Menderes. “Kur’anda Geçen Hayvan Sembollerinin Deneysel ve Formel Kaynak Açısından Din Eğitimi Bağlamında Kısa Bir Değerlendirmesi”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 7/54, 2020.
- Calleja, Natalie Lombardi. “Silence and Observation in Early Childhood Education. The Pedagogical Basis Os a Symbol Literacy Approach”, (Master’s dissertation, University of Malta). 2018.
- Cooke, Bernard - Macy, Gary. *Christian Symbol and Ritual: An Introduction*. Oxford University Press, 2005.
- Detheridge, Tina. *Literacy Through Symbols*, Second Edition: Improving Access for Children and Adults. London: Routledge, 2002.
- Doll, William. “Complexity and the Culture of Curriculum”. *Educational Philosophy and Theory* 40, 2008, 190-212.
- Felten, Peter. “Visual Literacy”. *Change: The Magazine of Higher Learning* 40/6, Kasım 2008.
- Gellel, Adrian. “Nurturing Spirituality Through Symbol Literacy in Religious Education”. *Journal of Religious Education*, 58/3, 2010.

- Gellel, Adrian-Mario. "Towards a symbol literacy approach in the education of children". *International Journal of Children's Spirituality*, 23/1, Mart 2018.
- Güllük, İsmail. "Karakter İnşasında Dini Sembol ve Karakterlerin Rolü: Kabe Örneği". *Ekev Akademi Dergisi*, 20/67, 2016.
- Gündüzöz, Soner. "Kuran'da Renklerin Büyülü Gücü", *Ekev Akademi Dergisi*, 7/16, Yaz 2003.
- Hamidullah, Muhammed. "İslam'da Sembolik Anlatım". *Dİyanet Dergisi* 1/25 (1989), 3-16
- Karaduman, Sibel. "Yeni Medya Okuryazarlığı: Yeni Beceriler/Olanaklar/Riskler". *Erciyes İletişim Dergisi* 6/1 (21 Ocak 2019), 683-700.
- Kılıç, Sadık. "Sembolün Gücü ve İslam'da Semboller", *Diyanet İlmî Dergi*, 49/3, 2013.
- Kılıç, Sevda Önal. "Yedi Sayısının Kültürel Arka planı Çerçevesinde Garîbnâme Mesnevisinin Yedinci Bölümü Üzerine Bir İnceleme". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 36/1, 2018.
- Kızıl, Hayreddin. "Dinî Sembolizm Üzerine", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/20, Ağustos 2018.
- Koç, Turan. "Din Dili Olarak Kur'an Dili". 278-288. Ankara: Fecr Yayınları, 1995.
- Koç, Turan. *Din Dili*. İz Yayıncılık, 1998.
- Konig, Luca. "Literary Symbolism: Concept and Function". *Journal of the Gujarat Research Society* 21/9 (05 Aralık 2019), 514-522.
- Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Mirenda, Pat. "He's Not Really a Reader...?: Perspectives on Supporting Literacy Development in Individuals with Autism". *Topics in Language Disorders* 23/4 2003.
- Rappaport, Roy A. *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1st edition, 1999.
- Ryndak, Diane Lea vd. "Literacy before and after Inclusion in General Education Settings: A Case Study". *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps* 24/1, 1999.
- Sağlam, Temel. "İslam Mimarisinin Sembolik Anlatıları Üzerine bir Deneme". *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat* 5/10 (31 Temmuz 2020), 251-279.
- Silik, Yavuz - Aydın, Fatih. "Dijital Okuryazarlık ve Teknoloji Okuryazarlığı: Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/4 (28 Aralık 2021), 17-34.

- Şahin, Abdullah. *Din Öğretiminde Sembolik Anlatım Yöntemi*. (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi), 2016.
- Tanriverdi, Belgin - Apak, Özlem. "Görsel Okuryazarlık Üzerine Bir İçerik Analizi". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 26/1 (01 Nisan 2013), 267-294.
- Tiwari, Rani. "Literary Symbolism: Concept and Function". *Perception Publishing* 21/9 (2019), 514-522.
- Triche, Stephen - McKnight, Douglas. "The quest for method: the legacy of Peter Ramus". *History of Education* 33/1 (01 Ocak 2004), 39-54.
- Yılmaz, Melek Gökay. *Birleştirilmiş Sanat Eğitimi Yöntemine Göre İlköğretim II. Basamağında Sanat Eleştirisinin Uygulanması ve Sonuçları*. (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi), 1998.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. "Âlem". Erişim 18 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alem>